

Ornamentyka wybranych kafli piecowych z Krakowa jako przyczynek do badań nad kulturą i społeczeństwem XV i XVI-wiecznego miasta

MGR DOMINIKA MAZUR

UNIwersytet Jagielloński, Wydział Historyczny, Instytut Archeologii

Najstarszy zespół kafli z terenu Śląska wskazuje, iż piece kaflowe pojawiły się na terenie dzisiejszej Polski w drugiej połowie XIII w. (Dymek 1995: 9, 40), co zapewne można wiązać z napływem na te tereny, w wyniku procesu kolonizacyjnego, ludności z terenów Europy zachodniej (Dąbrowska 2008: 310). Znaleźiska z innych obszarów wskazują, że nowy sposób ogrzewania rozpowszechnił się wśród mieszkańców południowej Polski w połowie XIV w. (Świechowska 1955:163-171; Kwapieniowa 1971: 217-218; Szydłowska 1973:6; Okoński 1988:15; Dąbrowska 1987:14; Dymek 1995: 9).

POJAWIENIE SIĘ I ZNACZENIE PIECA KAFLOWEGO

Najstarsze piece budowane były z kafli prostych: garnkowych lub miskowych. Urządzenia te nie były wydajne ze względu na szybką emisję ciepła i brak możliwości magazynowania go w ceramicznej konstrukcji. Celem poszukiwań optymalnego rozwiązania kształtu i konstrukcji pieca przez przekształcanie form kafli było uzyskanie urządzenia osiągającego maksymalne efekty cieplne przy równoczesnym dążeniu do oszczędności opałowycy i budowlanych. W XV w. pojawiły się kafle formowane w matrycach, tzw. płytowe, a wraz z nimi nowy typ pieca ogrzewczego. Jednakowa grubość płytek licowych kafli, uzyskiwana poprzez unowocześnienie ich produkcji, pozwalała na równomierne nagrzewanie i oddawanie ciepła z wnętrza pieca. Także sam kształt kafli (kwadratowy lub prostokątny) pozwalał na skonstruowanie bardziej jednolitej powierzchni ściany pieca; minimalizowano w ten sposób ryzyko utraty ciepła przez liczne luki między kafłami. Dodatkową zaletą było wypełnianie kafli zwróconych do wewnątrz komór gliną i gruzem ceglany, co także sprzyjało efektywności grzania. Dzięki nowej konstrukcji samych kafli i możliwości zdobienia ich różnymi motywami dekoracyjnymi, piec oprócz funkcji grzewczych zaczął spełniać rolę wystawnego mebla, przekazywając poglądy polityczne czy religijne oraz gusty estetyczne jego właściciela lub fundatora. Poprzez analizę motywów zdobniczych na poszczególnych zabytkach możliwe jest niekiedy odtworzenie oddziaływań, relacji i wpływów pomiędzy ośrodkami kultury ówczesnej Europy, kierunków i tempa rozprzestrzeniania się pewnych typów dekoracji, ale także mody i trendów panujących w zdobnictwie pieców w danym czasie i na danym terenie oraz sposobów ukazywania pewnych scen i wydarzeń symbolicznych, religijnych, historycznych, alegorycznych, obyczajowych i wielu innych.

SŁOWA KLUCZOWE

kafle piecowe, ikonografia, zdobnictwo, motywy dekoracyjne, XV/XVI w.

KEYWORDS

stove tiles, iconography, ornamentation, decorative motifs, 15/16 centuries

Dominika Mazur

Absolwentka Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, studentka studiów III-go stopnia z zakresu archeologii na Uniwersytecie Jagiellońskim. Obszary zainteresowań to średniowiecze i wczesna nowożytność, ze szczególnym uwzględnieniem kafarstwa i ikonografii. Tematyka pracy doktorskiej obejmuje badania nad religijną ornamentyką na piecach kaflowych jako źródło ikonograficznym.

dominikamagdalenamazur@uj.edu.pl

STRESZCZENIE

W artykule przedstawione zostały wybrane motywy dekoracyjne występujące na wczesnonowożytnych kafłach piecowych z terenu Krakowa. Opisane zostały poszczególne przedstawienia i zestawione z analogicznymi dekoracjami na kafłach z innych stanowisk z Krakowa, Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz Królestwa Czeskiego i Węgierskiego. Analiza ikonograficzna wskazała na powszechność i popularność omawianych motywów na określonych obszarach, jak również pozwoliła na określenie pewnych trendów panujących w zdobnictwie pieców w ówczesnym czasie w Europie Środkowo-Wschodniej. Wyniki pozwoliły wskazać na Kraków, a zwłaszcza dwór królewski, jako na centrum czerpiące z południowych i zachodnich wzorców dekoracyjnych oraz samokształtujące je na innych terenach Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Elementy strojów renesansowych umożliwiły poszerzenie wiedzy o modzie i sposobie ubierania się w omawianym okresie.

SUMMARY

Ornamentation selected stove tiles from Krakow as a contribution to the study of culture and society of the fifteenth and sixteenth-century city.

This article demonstrates selected decorative motifs found on early modern stove tiles from the area of Krakow. In the present paper the different presentation were described and summarized with similar decorations on the tiles with other posts from Krakow, the Polish Kingdom, the Grand Duchy of Lithuania and the Kingdom of Bohemia and Hungary.

Iconographic analysis of the relief decoration of tiles indicated the prevalence and popularity of these motifs in certain areas, as well as helped to establish certain trends in the decoration furnaces at that time in Central and Eastern Europe. The results shows that Krakow and especially the royal court was a center drawing on the southern and western decorative patterns and shaped them into areas of the Polish Kingdom and the Grand Duchy of Lithuania. Renaissance costumes elements allowed increased knowledge about fashion and way of dressing in the same period.

Ryc. 1. Fragment kafla z motywem wirującej rozety (wymiary 15,5 × 9 cm), Kraków, ul. Szeroka

Ryc. 2. Fragment kafla z motywem wirującej rozety (wymiary 18,7 × 18,7 cm), Kraków, ul. Szeroka

Ryc. 3. Fragment kafla z motywem młodzieńca pod arkadką (wymiary 24,5 × 19,5 cm), Kraków, ul. Szeroka

Ryc. 4. Kafel z motywem anioła tarczownika (?) z tarczą herbową z Orłem Polskim (wymiary 19 × 17,7 cm), Kraków, posesja na skrzyżowaniu ul. Floriańskiej i ul. św. Marka

WYBRANE MOTYWY DEKORACYJNE NA KAFLACH PŁYTOWYCH Z KRAKOWA

W artykule zaprezentowane zostaną wybrane kafle piecowe pochodzące z dwóch zbiorów pozyskanych w trakcie badań prowadzonych na terenie dzisiejszego Krakowa (jeden z obszaru Starego Miasta, drugi z obszaru ówczesnego miasta Kazimierz) i charakteryzujące się występowaniem określonych motywów zdobniczych. W analizie potraktowane zostaną jako źródło materialne oraz źródło ikonograficzne, stanowiące ślad istnienia i działalności człowieka na przełomie XV i XVI w. Przeprowadzona interpretacja ikonograficzna, tj. omówienie dekoracji, odnalezienie analogicznych przedstawień wśród innych kaflów oraz próba odczytania ich znaczenia, dostarczy cennych informacji o danej dekoracji i pozwoli podjąć próbę odpowiedzi na pytanie o cel umieszczenia na licu kafla konkretnej sceny. Artykuł stanowił będzie przyczynek do rozważań nad znaczeniem kaflów w odtworzeniu materialnych i niematerialnych aspektów życia codziennego dawnych społeczności.

Analizie poddane zostaną popularne i powszechne w omawianym okresie motywy: wirującej rozety, młodzieńca pod arkadką, portretowy oraz anioła tarczownika i postaci trzymającej herb.

WYBRANE KAFLY PIECOWE Z KRAKOWA – DANE TECHNICZNO-TECHNOLOGICZNE I IKONOGRAFIA

Wszystkie omówione poniżej kafle, jak w większości przypadków stanowisk miejskich, odkryte zostały na złożu wtórnym, co nie pozwala na określenie ich chronologii za pomocą stratygrafii. Datowanie kaflów opiera się przede wszystkim na cechach stylistyczno-formalnych i ikonografii. Ponadto nie ma możliwości, by określić w skład ilu pieców one wchodziły oraz gdzie te piece stały. Niewątpliwie jednak okazały się dobrym materiałem porównawczym dla innych badaczy.

Kafle z ulicy Szerokiej¹

Trzy pierwsze kafle pochodzą z sondażowych badań archeologicznych prowadzonych w grudniu 2006 r. przy ulicy Szerokiej 32 w Krakowie, pod kierownictwem mgr Moniki Łyczak. Wszystkie należą do kaflów wypełniających środkowych i wykonane zostały z gliny żelazistej, pokrytej pobiąłką i szkliwem ołowiowym. Pierwszy – zdobiony motywem wirującej rozety – charakteryzuje szkliwo barwy żółtej i zielonej (ryc. 1), drugi – o identycznym ornamentcie (ryc. 2) oraz trzeci – dekorowany motywem młodzieńca pod arkadką (ryc. 3), polewa zielona. Kafle zdobione są głębokim reliefem charakterystycznym dla okresu przejściowego między XV i XVI w.

Dwa pierwsze ornamenty wykonane zostały za pomocą jednej matrycy i przedstawiają datowany na przełom XV i XVI lub początek

XVI w. motyw miskowato wgłębionej, wirującej rozety o ziarnistym środku i czternastu łukowato wygiętych wąskich płatkach. W narożnikach lica widoczne są trzy wypukłe guzki.

Trzeci zabytek, datowany na początek XVI w., przedstawia motyw młodzieńca pod arkadką. Ukazuje on pół postaci, ubranej w płaszcz o szerokim wyłożonym kołnierzu (przypominającym szubę), który przykrywa koszulę o zdobionym, owalnie wykrojonym dekolcie. Długie, falowane i opadające na ramiona włosy młodzieńca przykrywa beret z dwoma spiętymi klamrą strusimi piórami. Postać charakteryzuje ręka uniesiona do góry. Scena umieszczona jest pod arkadką wsparta na kolumnach. Dopełnienie stanowią umieszczone przy głowie mężczyzny łabędź (?) oraz róża, które z daleka idącą ostrożnością można identyfikować jako herby (?) Łabędź i Poraj (na analogicznych przykładach zdarzały się przypadki umieszczania herbów bez tarcz herbowych). Można również potraktować je jako elementy wypełniające tło, co także było stosowane w omawianym okresie.

Kafle z posesji przy skrzyżowaniu ulicy Floriańskiej i ulicy św. Marka

Kolejne trzy zabytki datowane na XVI w. pochodzą z badań prowadzonych na przełomie roku 2013 i 2014, na terenie dziedzica posesji przy skrzyżowaniu ulic Floriańskiej 28 i św. Marka 18 w Krakowie. Prace prowadzone były pod kierunkiem mgr Moniki Łyczak.

Wszystkie kafle wykonane z gliny żelazistej. Pierwszy charakteryzuje się brakiem polewy i przedstawia anioła tarczownika lub trzymacza herbu z Orłem Polskim (ryc. 4). Postać cechują długie, falowane włosy opadające na ramiona – charakterystyczne dla tego okresu – oraz wczesnorennesansowy strój, tj. szata wykończona szerokim kołnierzem oraz beret. Na licu widoczne jest słabo rysujące się zdobienie, być może skrzydła.

Kolejny zabytek charakteryzuje zielona, ołowiowa polewa i pobiąłka. Dekoracja przedstawia fragmentarycznie zachowaną postać trzymającą XVI-wieczną tarczę herbową z Gryfem, wspartym na tylnych łapach, ze skrzydłami, ogonem i uniesioną przednią łapą (ryc. 5). Trzymaczem jest kobieta ubrana w strój wczesnorennesansowy, tj. suknię z dekoltem i bufiastymi rękawami spinanymi w kilku

Ryc. 5. Fragmentarycznie zachowany kafel z nasadnikiem trzymającym tarczę herbową z Gryfem (18,5 × 20 cm), Kraków, posesja przy skrzyżowaniu ul. Floriańskiej i ul. św. Marka

1. Ulica Szeroka znajdowała się w omawianym okresie na terenie odrębnego miasta Kazimierz, przyłączonego do Krakowa pod koniec XVIII w.

Ryc. 6. Kafel narożny, lico z przedstawieniem portretowym kobiety w renesansowym stroju (22,5 × 19,5 cm), Kraków, posesja przy skrzyżowaniu ul. Floriańskiej i ul. św. Marka

Ryc. 7. Kafel narożny, lico z wijącą się łądzą i liśćmi) wymiary 22,5 × 7,6 cm), Kraków, posesja przy skrzyżowaniu ul. Floriańskiej i ul. św. Marka

Ryc. 8. Kafel z motywem wirującej rozety, Głuchów (za: Gruszczyńska 1973:135, tabl. III:1)

Ryc. 9. Kafel z motywem wirującej rozety, Malbork (za: Pospieszna 2013:83-84)

miejscach przepaskami zdobionymi nacięciami, przykrywającą koszulę z krezą. Brakuje głowy, która pierwotnie wystawała ponad lico kafla. Dodatkowe zdobienie stanowią dwie, esowato wijące się po obu stronach tarczy, łądźki z liśćmi.

Ostatni okaz datowany na XVI w. jest kaflem narożnym i charakteryzuje się polewami: zieloną, brązową i żółtą oraz pobiałą. Dekoracja przedniego lica kafla należy do zbioru przedstawień portretowych i ukazuje postać kobiety w renesansowym stroju (ryc. 6). Kobieta ubrana jest w suknię o kroju zbliżonym do sukien, występujących na dworze habsburskim. Podobne stroje typowe są dla wieku XVI i noszone były między innymi przez Elżbietę i Katarzynę Habsburżanki, Annę Jagiellonkę oraz Barbarę Radziwiłłównę. Suknia posiada stanik i regularnie fałdowaną spódnicę, wyciętą w szeroki półokrąg, zakończony listwą haftowaną perłami lub klejnotami (?). Dekolt zakrywa drobno marszczona koszulka, ujęta pod szyją w koronkowo zakończoną stójkę – krezę. Szerokie rękawy sukien zwężają się ku mankietom. Na suknię założony jest prawdopodobnie płaszcz hiszpański – „ropa” o kroju trapezowym, zwisający swobodnie z ramion. Głowę okrywa czepiec lub siatka zwijana nad uszami w kształt ślimaka, a na niej znajduje się beret. Innymi elementami dekoracji są: arkadka składająca się z dwu części (górną na naprzemiennie ułożonych pasów żółtych i zielonych, dolną z pasa zdobionego kółeczkami), kolumny z naprzemiennie występujących, ukośnie zwijanych pasów (płaskiego i zdobionego kółeczkami), bazy z trzema pierścieniami z wycięciami, kapitele w kształcie tulipana oraz parapet z naprzemiennych pasów zdobionych nacięciami. W rogu kafla widoczne są stylizowane liście. Boczne lico kafla zdobi esowato układająca się wić z liśćmi podobnymi do owoców granatu (ryc. 7).

Wybrane motywy zdobnicze na tle ornamentyki pieców Europy Środkowo-Wschodniej w XV i XVI w.

Wszystkie omawiane motywy dekoracyjne niewątpliwie były bardzo popularne i powszechne zarówno w zdobnictwie pieców krakowskich, jak i europejskich. Analogiczne przykłady odnaleźć można wśród zabytków wchodzących niegdyś w skład urządzeń ogrzewających domy mieszkańców samego miasta, wawelskie komnaty oraz pomieszczenia znajdujące się na odległych terenach.

Motyw wirującej rozety występował na wczesnorenesansowych kaflach pochodzących z Wawelu. Maria Piątkiewicz-Dereniowa wyróżniła sześć odmian motywu, różniących się ujęciem samego kwiatu wpisanego w okrąg (Piątkiewicz-Dereniowa 1960:332-335, ryc. 35-38). Dekoracja kafla z ulicy Szerokiej niewątpliwie nawiązuje do wariantu V, wyznaczonego przez badaczkę (Piątkiewicz-Dereniowa 1960:334, ryc. 37). Identyczny zaś motyw, wykonany przy pomocy tej samej matrycy, odnaleźć można na kaflu pochodzącym z bliżej nieokreślonego miejsca w Krakowie (Moskal 2012:125). Analogiczne dekoracje, ujęte w mniej lub

bardziej podobny sposób, odnaleźć można również na zabytkach odkrytych na terenie XVI-wiecznej Małopolski, tj. w Będziemyślu (Czopek 1994:107, ryc. 19), w Jarosławiu (Broszko 2013:214, ryc. 6) i w Głuchowie (ryc. 8) (Gruszczyńska 1973:135, tabl. III:1), ale także w Inowłodzu (Motylewska 2008:114-115, 117-119), na zamku w Malborku (ryc. 9) (Kilarski, Kilarska 2009:48-49, il. 32 a-b; Pospieszna 2013:83-84), na terenach Wielkiego Księstwa Litewskiego: na wileńskim zamku (ryc. 10) (Valdov 2015) i w Kownie (Żalnierius, Balčiūnas 2007:246, ryc. 1:8, 4), na terenie Królestwa Węgierskiego na Kłáštorisku (Bekessová 2013:30), a nawet na terenie Gospodarstwa Mołdawskiego w Jassie (Batariuc 1999:215, fig. 18:2).

Równie popularny w XVI w. był motyw postaci trzymającej herb. Występowały one na kaflach wchodzących w skład wielu wschodnioeuropejskich pieców tego okresu. Można wymienić ogromną liczbę analogicznych ornamentów, różniących się mniej lub bardziej od siebie, zachowujących jednak ten sam typ przedstawienia. Do aniołów-tarczowników, trzymających herb z Orłem Polskim, zaliczyć można między innymi wizerunki na kaflach z Wawelu (ryc. 11) (Piątkiewicz-Dereniowa 1960:326, ryc. 27) i ulicy Krupniczej w Krakowie (Buczowski 1936:14; Piątkiewicz-Dereniowa 1960:327, ryc. 29). Obydwa przykłady charakteryzuje podobna fryzura, strój i sam modelunek postaci do trzymacza z ulicy Floriańskiej. Analogicznymi przykładami aniołów-tarczowników mogą być dekoracje na kaflach z terenów Królestwa Polskiego: z Będziemyśla (Czopek 1994:101, ryc. 8-9), z Jarosławia (Broszko 2013:211-212, 214, ryc. 5, fot. 1, 6) i Inowłodza (Motylewska 2008:90-91), z terenów Królestwa Czeskiego: z Boskovic (Menoušková, Měřínský 2008, nr kat. 370) i Pragi (Brych 2004, nr kat. 394), z terenów Wielkiego Księstwa Litewskiego, z Saroków (ryc. 12) (Коваленя, Левко 2012:138) oraz z terenów Królestwa Węgierskiego: anioł trzymający tarczę z głową Chrystusa z Kłáštoriska (Bekessová 2013:25), anioły trzymające tarczę z Lwem czeskim i herbem biskupim z Wyszehradu (Holl 1999:320) oraz anioł trzymający herb Macieja Korwina z Budy (Holl 1983:202).

Wśród innych przykładów z postaciami trzymającymi tarczę, niebędącymi aniołami, można wyróżnić dekoracje z Krakowa (Moskal 2010:21, fot.16; 2012:155-156), z Rożnowa (Piątkiewicz-Dereniowa 1960:329, ryc. 31), z Wawelu (ryc. 13) (Petrus, Budrys 2009:55), liczne przykłady z zamku wileńskiego (Valdov 2015) – stylistycznie podobne do anioła z ulicy Floriańskiej oraz inne znane między innymi z Bytomia (Andrzejewska 2010:112, ryc. 11) i Gliwic (Gliwice 2015) leżących na terenie Księstwa Śląskiego, z Pragi (Pavlík, Špaček 2013:550, ryc. 7:4) i Škvoreca (Pavlík, Špaček 2013:550, ryc. 7:3) leżących na terenie Królestwa Czeskiego oraz z Bańskiej Bystrzycy (Piątkiewicz-Dereniowa 1960:330, ryc. 32) leżącej wówczas na terenie Królestwa Węgierskiego. Interesującym przykładem jest kafel z Waldhausen leżącego na terenach Arcyksięstwa Austrii

Ryc. 10. Kafel z motywem wirującej rozety, Wilno, Litwa (za: Valdovu 2015)

Ryc. 11. Kafel z motywem anioła-tarczownika, Kraków-Wawel (za: Piątkiewicz-Dereniowa 1960:326, ryc. 27)

Ryc. 12. Kafel z motywem anioła-tarczownika, Saroki, Białoruś (za: Коваленя, Левко 2012:138)

Ryc. 13. Kafel z motywem tarczownika, Kraków-Wawel (za: Petrus, Budrys 2009:55)

(Piątkiewicz-Dereniowa 1960:330, ryc. 33), który wystawianiem korpusu postaci ponad lico kafła oraz jej modelunkiem zbliżony jest do okazu z kobietą trzymającą herb z ulicy Floriańskiej.

W okresie wczesnej nowożytności bardzo popularne były przedstawienia portretowe. Niekiedy są to postacie dające się dzisiaj zidentyfikować. Takie dekoracje pozwalają poznać sposób przedstawiania postaci oraz umożliwiają poznanie elementów stroju charakterystycznych dla danego obszaru i czasu. Do tego typu przedstawień zaliczyć można motywy młodzieńca pod arkadką oraz kobiety w renesansowym stroju.

Pierwszy ukazuje postać w stroju typowym dla giermków, dworzan, rycerzy, a nawet bogatego mieszczaństwa z przełomu XV i XVI stulecia, co znajduje również potwierdzenie w scenie ukazującej identycznie ubranych dworzan polujących na jednorozce, umieszczonej na zachodnioeuropejskich kilimach z tego okresu (Verlet, Florisoone, Hoffmeister, Tabard 1965:68). Motyw młodzieńca był ozdobą pieców zarówno w Królestwie Polskim, Czeskim, jak i Węgierskim, a podobieństwo wizerunków wskazuje, iż rzemieślnicy produkujący kafle musieli korzystać z jednego wzorca. Motyw taki można odnaleźć między innymi na zabytkach z Wawelu (Piątkiewicz-Dereniowa 1960a:317, ryc. 16), z ulicy Krupniczej (Dąbrowski 1936:19; Piątkiewicz-Dereniowa 1960a:317, ryc. 17) i ulicy Grodzkiej w Krakowie (ryc. 14) (Muzeum 2015), ale także z zamku w Chudowie (Tarasiński 2010:127, ryc. 7), z Biecza (Ślawscy 1994:219, ryc. 24), z Będziemyśla (Czopek 1994:95, 97, ryc. 3–6), z Muszyny (Chudzińska 2012:35–36), ze Sławkowa (Pierzak 2002:192, ryc. XII:c), z Chrobrza (Marciniak-Kajzer 2003:300, ryc. 2), ze Spytkowic (Dąbrowska 1987:127, ryc. 46–47), z Lublina (Dąbrowska 1987:127, ryc. 90), z Bolesławca nad Prosną (ryc. 15) (Żemigala 1987:25, tabl. II:g, fot. 96), z Inowłódza (Motylewska 2008:78, tab. I II:2), z Malborka (Pospieszna 1994:284, ryc. 8; 2013:68–69),

z Bytomia (Andrzejewska 2010:110, ryc. 8) oraz Bańskiej Bystrzycy (Holčík 1978, ryc. 85).

Portretowe przedstawienie kobiety na kafle z Krakowa należy do dużej grupy wczesnonowożytnych motywów, w której mieszczą się wizerunki władców, możnowładców oraz osób bliżej nieokreślonych. Zazwyczaj postać przedstawiana była w całości lub w połowie, w okrągłym lub kwadratowym otoku, ale także pod arkadą wspartą na kolumnach, czasami przy zdobionym parapiecie. Ciekawymi przykładami podobizn władców są przedstawienia z terenu Wawelu, ukazujące króla Aleksandra (Petrus, Budrys 2009:55) oraz Kazimierza Jagiellończyka (Piątkiewicz-Dereniowa 1960:305, ryc. 1–2). Wśród portretów możnych wyróżniają się także kafle z Malborka, z podobizną Anny Jagiellonki, (ryc. 16) (Pospieszna 2013:88–89), z Torunia (Kilarska, Kilarski 2009:39, ryc. 21), z Bytomia (Andrzejewska 2010, 108, ryc. 6) oraz z Bratysławy (Fajt 2013, nr kat. 1.53b); kafle z jej mężem Ferdynandem I, pochodzące z Torunia (Kilarska, Kilarski 2009:39, ryc. 21), z Bytomia (Andrzejewska 2010, 109, ryc. 5) oraz z Bratysławy (Fajt 2013, nr kat. 1.53a) i Opočna (Brych 2004, nr kat.459). Piece kafłowe zdobione były także wizerunkiem cesarza Karola V i znane są między innymi z Wawelu (ryc. 17) (Petrus, Budrys 2009:58), z pieca w Dworze Artusa w Gdańsku (Polen 1986:392–394) oraz czeskich miejscowości Praga (?) (Žegklitz, Vitanovský, Zavřel 2009:453, ryc. 43:b) i Zalužany (Hatzbauer 2005:209–210, tabl. 3:6). Innym władcą umieszczanym na kafłach był Sulejman Wspaniały – kafle znane z Bytomia (Andrzejewska 2010:108, ryc. 5). Wśród dekoracji odnaleźć można ogromną liczbę przedstawień kobiet i mężczyzn na kafłach na przykład z Biecza (Ślawscy 1994:223, ryc. 29), z Twierdzy (Lubelczyk 2013:87, tabl.II.:1), ale również ze Lwowa (Лашук 1993:20, ryc. 12), z Łohojska (Трыцаў 1993:32) i Mozyrza (Коваленя, Левко 2012:134) leżących w granicach Wielkiego Księstwa Litewskiego, z Opawy (Krasnokutská

Ryc. 14. Kafel z motywem młodzieńca pod arkadką, Kraków, ul. Grodzka (za: Muzeum 2015)

Ryc. 15. Kafel z motywem młodzieńca pod arkadką, Bolesławiec nad Prosną (za: Żemigala 1987:25, tabl. II:g, fot. 96)

Ryc. 16. Kafel z wizerunkiem Anny Jagiellonki, Malbork (za: Pospieszna 2013:88–89)

Ryc. 17. Kafel z wizerunkiem Karola V, Kraków – Wawel (za: Petrus, Budrys 2009:58)

2005:100-101, tabl.8-9) i Lukova (Kohoutek, Pavlík:2008:509, tabl. IV) leżących ówczesnie w granicach Królestwa Czeskiego oraz z Bowska (Ose 1996:3, ryc. 13) położonego na terenie ówczesnej Semigalii, którą inkorporowano do Korony Królestwa Polskiego i Litwy w 1561 r. (Grzybowski 2005:601).

PODSUMOWANIE

Omówione motywy wskazują bez wątpienia, że ornamentyka pieców krakowskich nie odbiegała od kanonów wschodnio- i środkowoeuropejskich, motywy były powszechne i typowe. Twórcy urządzeń czerpali z wzorów istniejących, bardzo wówczas popularnych, niekiedy niemal identycznych. Można przypuszczać, iż kafele z terenu Krakowa wzorowane były na zabytkach wawelskich, na co wskazuje nie tylko podobieństwo typów przedstawię, ale także technika wykonania, głęboki relief i podobna kolorystyka szkliwa.

Z całą pewnością garncarze krakowscy nadążali za trendami panującymi w innych częściach Królestwa i Europy, zwłaszcza za wpływami z terenów objętych panowaniem Habsburgów austriackich. Niewątpliwie ośrodek krakowski – a zwłaszcza dwór – odegrał ogromną rolę w kształtowaniu się ornamentyki piecowej w ośrodkach Wielkiego Księstwa Litewskiego, co było zasługą Aleksandra Jagiellończyka, Zygmunta I Starego, Bony i Zygmunta Augusta. Rozbudowując pałac w Wilnie stworzyli z niego ośrodek bardzo zbliżony do Wawelu, nie tylko w wyglądzie komnat i w elementach wyposażenia, ale także pod względem zdobienia pieców.

Podsumowując, można podkreślić znaczenie ikonografii kafli piecowych w rekonstrukcji elementów kultury materialnej i niematerialnej w średniowieczu i wczesnej nowożytności. Prócz wiedzy o wyglądzie pewnych przedmiotów, elementów stroju i architektury, dostarczają one również informacji o relacjach panujących pomiędzy ośrodkami władzy i centrami kulturowymi. Analizując dekoracje piecove można poznać wybrane przejawy kultury Krakowa, Małopolski oraz Europy i podjąć próbę porównania pewnych zjawisk.

LITERATURA

- [1] Andrzejewska A. (2010). *Zespół kafli renesansowych z ratusza w Bytomiu* [w:] „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Archaeologica”, 27, s. 101-119
- [2] Batiariuc P.V. (1999). *Cahle din Moldova Medievală scoale XIV–XVII. Suceava*
- [3] Bekessová M. (red.) (2013). *Život za klášternými múrmi. Sprievodca k výstave venovanej 1150. Výročiu kresťanskej misie Konštantína a Metoda na našom území*, Poprad
- [4] Broszko M. (2013). *Kafele z Jarosławia jako źródło do dziejów badań nad wykonywaniem szesnastowiecznych kafli* [w:] „Archaeologia Historica”, 39, s. 205-219
- [5] Brych V. (2004). *Kachle doby gotické, renesanční a rané barokní. Výběrový katalog Národního muzea v Praze*, Praha
- [6] Buczkowski K. (1936). *Wykopalska zabytkowej ceramiki z XVI wieku*, [w:] „Światowid” z 11 kwietnia 1936, nr 15, s. 14
- [7] Chudzińska B. (2012). *Życie codzienne na zamku w Muszynie*, Muszyna
- [8] Czopek S. (1994). *Renesansowe kafele z Będziemyśla* [w:] A. Gruszczyńska, A. Targońska (red.), *Garncarstwo i kafflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. Materiały z konferencji, Rzeszów, 21–23 IX 1993*, Rzeszów, s. 95–120
- [9] Dąbrowska M. (1987). *Kafele i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII wieku* [w:] „Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej”, s. 58
- [10] Dąbrowska M. (2008). *Ogrzewanie wnętrz mieszkalnych w średniowieczu i czasach nowożytnych* [w:] „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 56, z. 3-4, s. 305-324
- [11] Dąbrowski (red.) (1936). *Kafele z XVI w. przy ul. Krupniczej* [w:] „Ilustrowany Kurjer Codzienny”, 100, s. 19
- [12] Dymek K. (1995). *Średniowieczne i renesansowe kafele śląskie*, Wrocław
- [13] Fajt J. (2013). *Europa Jagiellonica 1386–1572. Sztuka i kultura w Europie Środkowej za panowania Jagiellonów*, Przewodnik po wystawie, Warszawa.
- [14] Gliwice (2015). *Muzeum w Gliwicach. Przeszłość powiatu gliwickiego. Vadamecum archeologiczne. Wystawa archeologiczna w Zamku Piastowskim. Kafel piecowy z herbem Chudowskich, XVI w.*, [z:] <http://www.muzeum.gliwice.pl/ziemia-gliwicka-od-epoki-kamienia-do-nowozytnosci/kafel-piecowy-z-herbem-chudowskich-chudow-xvi-w-fot-arch-muzeum-w-gliwicach/>
- [15] Gruszczyńska M. (1973). *Badania archeologiczne na terenie zamczyska w Gliuchowie, pow. Łańcut w roku 1972* [w:] „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za lata 1970–72”, s. 131-136
- [16] Grzybowski St. (2005). *Wielka historia świata. Narodziny świata nowożytnego 1453–1605*, t. 6, Kraków
- [17] Hazlbauer Z. (2005). *Sygnatury garncarskie na gotyckich i renesansowych kafflach czeskich* [w:] „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, LIII/2, s. 205-216
- [18] Holl I. (1983). *Középkori kályhacsempék Magyarországon III.* [w:] „Archaeologiai Értesítő” 110, s. 201-230
- [19] Holl I. (1999). *Középkori kályhacsempék Magyarországon, VII. A lovagalakos kályha címertartó sarokcsempéjének új példánya – Műhelykérdések*, [w:] „Budapesti régisegei” 33, s. 13-323
- [20] Holčík Š. (1978). *Stredoveké kachliarstvo*, Bratislava
- [21] Kilarska E., Kilarski M. (2009). *Kafele z terenu dawnych Prus Królewskich*, Malbork.
- [22] Kohoutek J., Pavlík Č. (2008). *Soubor kachlů z hradu Lukova*, [w:] „Archaeologia Historica” 33/08, s. 499-527
- [23] Коваленя А. А., Левко О. Н. (red.) (2012). *Археологическое наследие Беларуси*, Минск
- [24] Krasnokutská T. (2005). *Středověké a novověké kachle z Opavy. Katalog nálezu z archeologických výzkumů*, [w:] „Archaeologiae Regionalis Fontes”, s. 8
- [25] Kwapieniowa M. (1971). *Stan badań nad historią kafflarstwa w Polsce XIV–XVIII wieku* [w:] „Materiały Archeologiczne”, 12, s. 207-228
- [26] Лашук Ю. П. (1993). *Українські кахлі, Ужгород*
- [27] Lubelczyk A. (2013). *Zespół kafli z dawnego dworu w Twierdzy, pow. Strzyżów, woj. podkarpackie*, [w:] *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego*, XXXIV, s. 73-102
- [28] Marcinia-Kajzer A. (2003). *Czy dwa piece Stanisława Tarnowskiego* [w:] „Archaeologia Historica Polona”, 13, s. 295-306
- [29] Menoušková D., Měřínský Z. (red.) (2008). *Kráska která hřeje. Výběrový katalog gotických a renesančních kachlů Moravy a Slezka, Uherské Hradiště*
- [30] Moskal K. (2010). *Calor amicus czyli o kafli i piecu*, Kraków
- [31] Moskal K. (2012). *Katalog zbiorów MHK. Kafele w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Kraków*, Kraków
- [32] Motylewska I. (2008). *Renesansowe kafele z zamku w Inowłodzu*, Łódź
- [33] Muzeum (2015). *Muzeum Narodowe w Krakowie. Katalog zbiorów* [z:] <http://katalog.muzeum.krakow.pl/work/MNK-IV-C-5701-Kafel-fragment>
- [34] Okoński J. (1988). *Z badań nad typologią i zmiennością dekoracji kafli w Polsce* [w:] „Przedsiębiorstwo Państwowe Pracownie Konserwatorskie Zabytków”, Warszawa-Kraków
- [35] Ose I. (1996). *Podiņu krāsnis Kurzemes un Zemgales pilīs. 15. gs. beigās – 18. gs. Sākums*, Ryga
- [36] Pavlík Č., Špaček J. (2013). *Soubor gotických reliéfních kachlů z obce Škvorec, okr. Praha-východ* [w:] „Archaeologia Historica”, 38, s. 543-556
- [37] Petrus J. T., Budrys R. (red.) (2009). *Wawel w Wilnie. Od Jagiellonów do końca Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Katalog wystawy zorganizowanej w ramach obchodów tysiąclecia Litwy, Wilno, Muzeum Sztuki Stosowanej, 5 lipca – 4 października 2009 roku*, Wilno
- [38] Piątkiewicz-Dereniowa M. (1960). *Kafele wawelskie okresu wczesnego renesansu* [w:] „Studia do Dziejów Wawelu”, II, s. 303-375
- [39] Pierzak J. (2002). *Zamek biskupów krakowskich w Sławkowie* [w:] „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu, Archeologia”, s. 15
- [40] Polen (1986). *Polen im Zeitalter der Jagiellonen 1386–1572. Katalog wystawy*, Wien
- [41] Pospieszna B. (1994). *Zarys historii rzemiosła zduńsko-garncarskiego w Malborku od wieku XV do początku XIX* [w:] A. Gruszczyńska, A. Targońska (red.), *Garncarstwo i kafflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. Materiały z konferencji, Rzeszów, 21–23 IX 1993*, Rzeszów, s. 277-290
- [42] Pospieszna B. (2013). *Kafele i piece kaflowe w zbiorach Muzeum Zamkowego w Malborku*, Seria: Katalogi zbiorów MZM, Malbork
- [43] Szydłowska E. (1973). *Gotyckie i renesansowe kafele w muzeach Górnego Śląska. Katalog wystawy*, Bytom
- [44] Ślawscy G. i T. (1994). *Garncarstwo i kafflarstwo w Bieczu od późnego średniowiecza do czasów współczesnych* [w:] A. Gruszczyńska, A. Targońska (red.), *Garncarstwo i kafflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. Materiały z konferencji, Rzeszów, 21–23 IX 1993*, Rzeszów, s. 211-230
- [45] Świechowska A. (1955). *Kafele warszawskie* [w:] „Szkice staromiejskie”, s. 163-173
- [46] Tarasiński A. (2010). *Najnowsze odkrycia kafli z zamku w Chudowie koło Gliwic* [w:] „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Archaeologica”, 27, s. 121-134.
- [47] Трыцаў А. А. (1993). *Беларускае Кафлярства*, Мінск.
- [48] Valdov (2015). *Valdovu Rūmu Paramos Fondas. Kokliai* [z:] http://www.lvr.lt/site.php?group=g_kokli&contentID=25&SID#
- [49] Verlet P., Florisoone M., Hoffmeister A., Tabard F. (1965). *Das Grosse Buch der Tapiserie*, Wien – Düsseldorf
- [50] Żalnierius A., Balčiūnas D. (2007). *Kafele półcylindryczne z Kowna* [w:] M. Dąbrowska, H. Karwowska (red.), *Średniowieczne i nowożytne kafele. Regionalizmy – podobieństwa – różnice*, Frombork, s. 241-252
- [51] Žegklitz J., Vitanovský M., Závřel J. (2009). *Soubor kachlových forem z pražské hrncářské dílny Adama Špačka a její kachlová produkce v letech 1531–1572* [w:] „Archeologické rozhledy”, 61, s. 427-466
- [52] Żemigała M. (1987). *Ogrzewanie piecove na zamku w Bolesławcu nad Prosną XIV–XVII w.* [w:] „Acta Archaeologica Lodzianis”, s. 33